

Türk Savunma Sanayisi Ürünlerinden İnsansız Hava Aracı *Kargu*'nun Etimolojisi Üzerine¹

Hakkı ÖZKAYA²

Öz

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren neredeyse her medeniyet tarafından savunma ve saldırı aracı olarak kullanılan silah, teknolojiye paralel olarak bir gelişme ivmesi kazanmıştır. Genelde saldırı ya da savunma aracı olarak kullanılmasının haricinde silah toplumlar için kültür aracı olarak da kullanılmıştır. Bununla birlikte silahın ait olduğu topluma fayda sağlamak adına taarruz ve müdafaa aracı olması bakımından; yapıldığı materyalden aldığı şekliyle onu işleyen maharetini sergileyen süslemeleriyle ait olduğu bireyin toplumun içinde bir yere konumlanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda yüce bir iktidar nişanı olan silah ait olduğu milletin spor, sanat ve edebiyat evrenini şekillendirmektedir. Bu doğrultuda Türk dilinin ve düşüncesinin kadim geçmişinin izini sürmemize yardımcı olması bakımından silahın önemi açıktır. Savaş ve askerlik konularının son derece mühim olduğu Türk toplumunda da kapsamlı bir silah kültürünün Türk devlet aklı ve kurumları vasıtasıyla oluştuğu görülmektedir. Günümüzde bu kurumların öncülüğünü üstlenenlerden biri de Savunma Sanayisi Başkanlığıdır. Bu makalede Türk savunma sanayisi ürünlerinden insansız hava aracı *kargu*nun etimolojisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler

etimoloji
ad verme geleneği
silah
Türk silahları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.03.2023

Kabul Tarihi: 16.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1259128

On the Etymology of Drone *Kargu*, a Product of Turkish Defense Industry

Abstract

Although some researchers have previously pointed out the linguistic analysis of the names of Turkish weapons used in the Turkish defense industry, there is no detailed study dealing with the linguistic, cultural and historical characteristics of Turkish weapons. In this respect, the weapon is a means of attack or defense for the survival and progress of the nation; showing the owner's title, rank and financial situation, together with its building, shape, sign, ornament and inscription; it is important because it helps us to follow the history of language and thought. In this article, the etymology of the unmanned aerial vehicle *kargu*, which is one of the products of the Turkish defense industry, will be emphasized and while opinions about the stages and origin of the word *kargu* in the historical process; etymological dictionaries of Turkish, Compilation Dictionary and Screening Dictionary, historical and contemporary works of Turkish language will be used.

Keywords

etymology
naming tradition
weapon
Turkish weapons

About Article

Received: 02.03.2023

Accepted: 16.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1259128

¹ Bu çalışma 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli/Türkiye, hakkiozkaya@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4526-9412

Giriş

Silah kavramından bahsedildiğinde insanların aklına gelen ölüm, yaralanma, yıkım gibi durumların gelmesine karşın bazı toplumlarda silaha karşı olumlu bir bakış açısı vardır. Türk toplumunda da silaha yönelik olumlu bakış açısını savaşçılık gelenekleri, avlanma gelenekleri ve silah koleksiyonu yapma gibi faaliyetlerden anlamaktayız. Türklerin çevresel ve toplumsal yapısının içinde silahın kendine has bir yeri vardır. Günlük hayatının büyük bölümünde silaha ihtiyaç duyan Türklerin bu ihtiyacını özellikle Orta Asya'nın zor şartlarını göz ardı etmeden açıklamak yanlış olmayacaktır. Türkler için silahın estetik görünüşü, güven arttırıcı yapısı ve kutsal atfedilmesi silahı hayatın merkezine konumlandırmaktadır.

Savaşçı millet mefhumunu uzun yıllardan beri var olan geleneği içinde harmanlayıp mevcudiyetini ve bağımsızlığını devam ettiren Türklerin hayata bakışında, silahın önemli bir yerinin olduğu diğer toplumlarca da bilinen bir olgudur.

Türk milletinin yaşam tarzının belirlenmesinde töre büyük rol oynamaktadır. Bu töre içerisinde silahın yerini belirlemek Türk toplumunun millî yaşayışını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Aşağıdaki üç temel işlev bu bakımdan önemlidir:

1. Milletin hayatta kalması ve gelişmesi için faydalı bir araç olması,
2. Silahın yapıldığı cevher, aldığı şekil, içerdiği diğer muhtevalar ile kime ait ise o kişinin sosyal durumunu ortaya koyması,
3. Türklerin kut anlayışında kudret işareti olduğundan milletin kültür hayatı ve inancı hakkında bilgiler vermesidir (Eralp, 1993, s. 10). İlk iki özelliğe her toplumda rastlanabilmesine rağmen üçüncü özellik daha ziyade Türk toplumunun geneline yayılmış durumdadır.

İslâmiyet'ten önce, Türklerin savaş gelenekleri içinde kullandıkları çok çeşitli müdafaa ve taarruz silahlarına rastlanmaktadır. Orta Asya Hunlarının ok konusundaki yetenekleri, özellikle de sesli oklara sahip olmaları gibi çeşitli özellikleri dolayısı ile Romalı askerler tarafından bu Hun oklarının tercih edildiği bilinmektedir (Diyarbakirli, 1972, s. 119). Mete Han milattan önce 176'da Çin hükümdarına yazdığı mektupta birçok devleti yendiğini ve böylelikle askerî anlamda güçlü milletlerin çoğunun Hunlulaştırıldıklarını vurgular (Baştav, 1964, s. 63).

Silah konusunun ve isimlerinin sıkça yer aldığı eserlerin en önemlilerinden birisi de Orta Asya'da bulunan yazıtlardır. Bu yazıtlardan Kara-yüs'te mezarın üstüne kazılmış olan bir avcılık temsilinde elinde yay ve ok olan insanlar görülmektedir. Bu taş muhtemelen ok

kullanımında mahir olan bir kişiye aittir. Ayrıca taşa resmedilmiş bir atlı ile ok atan bir asker bu taşa yer almaktadır (Orkun, 1994, s. 425).

Atı merkeze alan Avrasya medeniyetinin iyi bir tiplemesi olan Hunlarda atın ve silahın, büyük bir kültür unsuru olduğunun altı çizilmiş, ölümden sonra yaşama inanıldığı için ölümlerin mezarlarına günlük eşyalarla birlikte at ve silahlar da koyulmuştur. Altay dağlarında yer alan Pazırık Kurganı'nda da buna benzer olarak günlük eşyaların yanı sıra çeşitli silahların da yer aldığı kaydedilmiştir (Diyarbakirli, 1972, s. 119). Türk tipi mezar definlerine bakıldığında silahın çeşitli şekillerde yer aldığını ve bu mezarlardaki çizimlerde figür olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu definler İslâmiyet'ten önce Türklerde ölüm sonrası yaşam hakkında fikir veren belge niteliklerine sahiptir ve Türklerin dinî yaşayış tarzında silahın yerini anlatmaktadır.

Köktürk döneminde de silahın Türk toplumunda oldukça görünür olduğu göze çarpmaktadır. Runik harflerle yazılmış olan bir yazmada kılıçtan, İhe Hüşötü ve Şine Usu kitabelerinde mızrak ve zırhtan Ozneçennaya kitabelerinde Çekül Tutuk'un altından yapılmış okluğundan, Köktürk yazıtlarında Kül-Tigin'in savaş alanında kılıç ve mızrağı ustaca kullandığından söz edilmektedir (Orkun, 1994, s. 573).

Türk tarihinin en önemli destanlarından biri olan Oğuz Han destanında; Oğuz Han gördüğü bir rüya üzerine küçük oğullarından üç tanesini batıya, büyük oğullarından üçünü doğuya yollamıştır. Büyük olanlar buldukları altından yapılmış yayı, küçük olanlar ise gümüşten yapılmış üç oku getirmişlerdir. Oğuz Han gümüş yayı üç eşit pay ederek üç oğluna verir: "Yay sizin olsun, okları yay gibi göğe atın." demiştir. Gümüşten yapılmış üç oku ise üç küçük oğullarına vererek "Ey kişi oğullarım oklar da sizin olsun, ok gibi olun." demiştir (Sümer, 1951, s. 897). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi Türk kültür tarihinde silahın toplumu birleştiren bir unsur olduğu vurgulanmıştır.

Birçok bilim adamının Türk kavimlerinden biri olduğunu düşündüğü İskitlerde düzenlenen ant içme ritüellerinde de silah unsuru yer almaktadır. Ant içen kişiler ellerine bıçakla yara açarlar ve buradan akan kanı bazı diyaloglardan sonra içerlerdi. Kırgız milletinde ise birbirlerine karşı olanlar, kılıcı koyup arkasına geçerek ettikleri yeminlerde sözlerin bozulması durumunda "Bu gök girsin, kızıl çıksun." denilerek yeminlerine bağlı olacaklarını söylerlerdi (Orkun, 1950, s. 350).

Gelenek ve göreneklerinden de anlaşılacağı üzere Türk kavimlerinden olan Bulgarların hanı, Bizans ile yaptığı kuşatmayı geri çekme müzakerelerinde Bizans'tan gelen elçiyi özel bir yere alarak ant içme esnasında elinde kılıç tutup yemin etmesi, silahın sosyal ve

siyasal alanda önemli bir yeri olduğunu doğrulamaktadır (Ögel, 1971, s. 158). Altay bölgesinde yaşayan Türk kavimlerinden Telengitler ant merasimlerinde meydanda duran silahı ellerine alarak “İşte ay, işte güneş, işte silah. Ben bu silahı yalıyorum (öpüyorum). Eğer suçlu isem (suç işlersem) güneşi gözüm görmesin ve bu silah beni öldürsün.” (İnan, 1976, s. 145).

Çok eski bir gelenek olan ve bugün Anadolu'nun bazı yörelerinde Orta Asya Türk düşüncesinin devamı olarak süregelen kan kardeşliği törenlerinde de silah yine ön plânda görülür. Aynı ok ile çizilen veya aynı hançerle kanatılan kollardan karşılıklı olarak emilen bir damla kan, kişileri kardeştan daha ileri bir bağ ile birbirine bağlamış ve kanı akıtan silah her iki taraf içinde kutsal kabul edilerek o silah üzerinde bağlılık yemini edilmiştir.

Bunların dışında bugün dünyada mevcut Türk topluluklarının oymak ve obalarında veya yer isimlerinde silah adlarına rastlanılmaktadır. Altay Türklerinin *Ağır*, *Ağırbaş*, *Ak* oymaklarında, Çin Türklerinin *Devletşah*, İran Türklerinin *Kaçır*, Kazan Türklerinin *Kızılarak*, *Kökim*, *Koyunlu* oymaklarında *Ok* adını taşıyan obalar, Balkan Türklerinde *Baltalı*, Suriye Türklerinde *Ok* ve *Oktamgalı* oymakları bulunmaktadır (Kafesoğlu, 2011, s. 180).

Silah adını boy ve oymak adı olarak alma veya tür ve şekillerini tamga olarak belirtme geleneği Oğuz destanına dayanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut; Bayat ve Eymür boylarının, Reşidü'd-dîn Kınık boyunun Bayat ve Üregir boylarının tamgalarının ok olduğunu belirtmişlerdir. Üçoklardan olan Üregir boyunun tamgasında üç ok ve bir de yay bulunmaktadır. Oğuzlar Anadolu'ya gelişlerinden itibaren yerleştikleri yere boy veya oba ismini vermekte devam etmişlerdir. Bugün Anadolu'da, Kılıçlı, Oklu, Hançerli gibi kasaba, köy ve mahalle adlarına rastlamak mümkündür (Eralp, 1993, s. 15).

Bu verilen örneklerde görüldüğü üzere silahın hayatın ne denli içinde yer aldığı, kamusal alanda ne kadar görünür olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Türkler tarafından silahlara verilen adların Türklerin sosyolojisine ve dil tarihine bilimsel katkı yapacağı kuşkusuzdur. *Kargu* kelimesi de bu bağlamda ele alındığında Türk savaş tarihine damgasını vurmuş, düşmanı sançmaya “saplamak, sivri bir cismi batırmak” yarayan bir savaş aletinin adıdır. Aynı zamanda Türk Savunma Sanayisi ürünlerinden biri olan insansız hava aracına ad olmuştur. Bundan sonraki bölümlerde *kargu* kelimesinin yer aldığı tarihî ve çağdaş Türkçe metinlerden örnekler Türklerin yaşayışındaki silah kavramının yerinin tespit edilmesine katkı sağlayacaktır.

İslamiyet'ten Önceki Türk Metinlerinde *Kargu*

Hun döneminden itibaren Türkleri anlatan birçok kaynakta ok, yay ve kılıç gibi silahların yanında Türklerin kullandığı kargılar da dikkat çekmektedir. Bazı kaynaklarda ve kayalara çizilmiş resimlerde, Türk savaşçılarının uzun kargıları görülmektedir (Tekin, 1998, s. 122). Bu silahların Türkler içindeki önemini kanıtlayan diğer bir bulgu da bu silahlara Hun mezarlarında rastlanıyor olmasıdır. Bazı yerlerde ise kargıların mezarların üst kısmına dikilmiş olarak bulunduğu dikkati çekmektedir (Baştav, 2002, s. 882).

Kargının Göktürkler tarafından kullanıldığına dair birçok yazılı belge bulunmaktadır. Altay Dağları'nda, Köktürk Kağanlığı hatıralarından *Kudırgı* tarzı yazıtlarda birçok üç başlı süngü ucu bulunmuştur ki bunlar üç yönlü darbe yapmaktadırlar. Moğolistan'ın *Har-Had* kayaları üzerine resmedilen bir savaş sahnesinde de elleri süngülü/mızraklı Türk atlıları yer almıştır (Hudyakov, 2002, s. 471).

İslamiyet öncesi ilk yazılı metinlerimiz olan *Orhun Yazıtları*'nda en çok geçen silah adı *sünüg/süngü*dür. Bununla birlikte sünüg adından türetilen *sünüglic* “süngülü” ve hem ad hem de fiil olarak savaş ve savaşmak manasında kullanılan “süñüş” kelimesi de yazıtlarda oldukça sık kullanılmıştır. Sadece *sünüş-* “savaşmak” fiili, yazıtlarda yaklaşık olarak elli yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu fiile, Eski Türkçede saplamak, batırmak, mızraklamak anlamına gelen ve daha sonraki dönemlerde de oldukça fazla kullanılan “sanç-” fiilinden daha fazla rastlanması, süngünün, Türkler içinde en yaygın kullanılan silahlardan biri olduğunu kanıtlamaktadır. Diğer Orta Asya Türk kavimleri için de aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir.

Düşmanı “sançmak” (dürtmek, yenmek) maksadıyla kullanılan ve süngü, kargı, cıda, mızrak, gönder gibi isimler alan silahları karşılamak için Eski Türkçede “sünüg/süngü” ifadesi sıkça kullanılmaktadır. Arapça olan “mızrak” kelimesi, Türkçenin ilk dönem kaynaklarında, yazıtlarda ve *DLT*'de geçmez. Bu bağlamda “cıda”, “gönder” ve Türkçe bir kelime olan “kargı” da bu kaynaklarda yer almamaktadır. *Dede Korkut Kitabı* dâhil dönemin birçok metninde “cıda”, “mızrak”, “kargı” ve “gönder” sözcüklerinin birlikte yer aldığı dikkati çekmektedir.

Kargu kelimesi Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren önemli yazılı kaynaklarda yer almıştır. Türkçenin eski metinlerinde olan bu kelime, Türkiye Türkçesindeki anlamından farklı olarak “nöbetçi kulesi, dağ tepelerinde düşmanı ihbar için yapılan kule ve düşmanı haber vermek için yapılan ateş kulesi” manasında kullanılmaktadır. İslamiyet öncesi yazılı Türk eserlerini incelediğimizde *kargu* kelimesinin geçtiği en eski metin, *Tunyukuk Yazıtı*'dır.

“Yelme *karğu* edgüti urğıl basıtma timiş. Keşif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yaptırma demiş.” şeklinde geçmektedir (Tekin, 1994, s. 15). Köktürk döneminde yazıya geçirilen metinlerde *kargu* kelimesinin geçtiği eser sadece *Tunyukuk Yazıtı*'dır. Dönemin diğer eserlerinde *kargu* kelimesine rastlanmamaktadır.

Eski Türkçenin Uygur Dönemi eserlerinden, *Altun Yaruk* ve *Irk Bitig* adlı eserlerin söz varlığında *kargu* kelimesine rastlanılmamaktadır. Yine bu dönemin eserlerinin söz varlığını konu alan Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde *kargu* sözcüğü iki manada kullanılmıştır. Birinci manası: Seleng ırmağı yakınlarında bir yer adı, toponim. İkinci manası ise: Kabarcık, şeklindedir (Caferoğlu, 1968, s. 106).

İslamiyet Sonrası Türk Metinlerinde *Kargu*

Türklerin kitle halinde İslâmiyet'e girişleri her ne kadar uzun bir zamanda gerçekleşmiş ise de İslâmiyet'in ilk asrında, ilk Müslüman Türklerin komutan olarak, lider olarak Müslüman orduları içerisindeki yerleri, İslâmiyet'in yayılması için gösterdikleri gayret ve olağanüstü hizmetler gözden kaçmamıştır. Başta Hz. Muhammed olmak üzere birçok İslâm ileri gelenleri Türklerin savaşçılıkları ve silah kullanmaktaki maharetlerinden övgü ile bahsetmişlerdir. Ayrıca Kuran ve hadislerin savaş, savaşçı ve silahlar hakkındaki hükümlerinin, tarih sahnesine teşkilatlı bir ordu olarak çıkmış bulunan Türk toplumunun askerlik ve silah geleneği ile tam bir uyum içerisinde olduğu da söylenebilir.

Araplarla karşılaşan Türkler hakkında Arap şairlerinden el-Gazzî “Onlar öyle bir kavimdir ki barışta karşılaşırlarsa melek olurlar; savaşçıları zaman ise ifrit kesilirler.” XI. yüzyıl şairlerinden Ebu'l-Fityan ise “Türkler de insanlardan bir kısımdır. Ancak onlar kuvvetli ve savaşta kırılması çok güç olan insanlardandır.” demişlerdir (Rasonyi, 1993, s. 335).

Kaşgarlı Mahmut'un Türk milleti üzerindeki düşüncelerini Türkler için söylediği atfedilen şu Hadis-i Kutsi'de daha iyi anlamaktayız: “Ulu ve yüce Allah diyor ki; benim Türk adını verdiğim bir ordum vardır. Onu doğuda yerleştirdim. Herhangi bir kavime kızarsam onların üzerine bu ordumu gönderirim.” (DLT I 17) Kaşgarlı'nın bu rivayeti Türklerin savaşçı ve silah kullanımında maharetli insanlar olduğuna dikkat çeken bir nottur. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılardan günümüze, Türk toplumunun atasözlerinde, deyimlerinde, halk hikâyelerinde, halk şiirinde, halk musikisi ve halk oyunlarında, halk resimlerinde, divan şiirinde, minyatür sanatında, ağıtlarda, kişi ve yer adlarında, yeminlerde, bayrak ve sancaklarda, nişan ve madalyalarda ve mezar taşlarında silah kavramının işlenmiş olduğu görülmektedir.

İslami dönemin başlangıcında ilk ve en önemli eserler olan Yusuf Has Hacib'e ait 11. yüzyılda kaleme alınmış *Kutadgu Bilig*'in altıncı bölümünde Hakan Küntogdı ile veziri Ögdülmiş arasındaki konuşmalarda iyi bir komutanın nitelikleri şöyle belirtilir:

“Tecrübe görmüş komutanlar; çok asker isteme, az olsun, seçkin erler iste, fakat silahı çok iste, lafla savaş olmaz, kılıçla olur. Ey! Hükümdar, memleket ve devlet idaresi için üç şey gerektir. Sağ elinde kılıç, sol elinde ikram edilecek nimet, ağzında tatlı söz.”

“Eren alıp okuştılar
Kıngır közün bakıştılar
Kamuğ tolmun tokuştılar
Kılınç kınka küçün sığdı”

“Yiğitler çağrıştılar, erler yiğidi çağrıştılar, yan gözle bakıştılar, bütün silahlarla vuruştular kılıç kına güç sığdı.” (Kafesoğlu, 2011, s. 302)

Türklerin İslamiyet'e girişinden sonra yazılan eserlerin başında gelen *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün yazarı Kaşgarlı, eserinin hemen başında kendisi ve eseri hakkında bilgi verirken, “ben onların en iyi kargı kullananı olduğum halde” (Atalay, 2006, s. 4) ifadesine yer vermesine rağmen *kargu* kelimesine eserin başka bir yerinde rastlanmaz. Düşmanı sançmak, dürtmek için kullanılan bu tür silahlarla ilgili olarak bahsedilen tek kelime “süngü”dür. Kaşgarlı'nın bu kelime dışında başka bir kelimedenden bahsetmeyişine bakılırsa, “kargı”, “mızrak”, “cıda” ve “gönder” gibi kelimelerin eserin yazıldığı dönemde fazla yaygın olmadığı veya bazılarının Türkçeye 11. yüzyıldan sonra girdiği akla gelmektedir. *Kargu* ve süngünün Türkçe, mızrağın ise Arapça olduğu bilinmektedir. Cıda kelimesinin kökeninin Moğolca, gönder kelimesinin kökeninin ise Yunanca olduğu tahmin edilmektedir.

Süngü, *mızrak* veya *kargı* gibi silahların İslami dönemde Türkler tarafından yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Hatta bu dönemde bu dürtücü silahların yapı ve teknik özelliklerinin geliştiği dolayısıyla işlevlerinde arttığı gözlenmektedir. Yukarıda da temas ettiğimiz farklı adlandırmaların bu silahlarda meydana gelen teknik ve işlevsel özelliklerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te hemen hemen bütün silahlara yer verilmiş, bu silahların geçtiği şiir, mâni, atasözü, deyim ve çeşitli konulara değinilmiştir:

“Kıkrıp atığ kemşelim
Kalkan süngün çumşalım

Kaynap yana yumşalım

Katğı yağı yuvılsun" (DLT I 441)

"Bağırarak atı sürelim; kalkanla, süngü ile vuruşalım; kaynatarak çoşalım; katı düşman yumuşasın." denilerek silahın Türklerin hayatındaki yeri vurgulanmıştır.

Dîvân'daki madde başlarında *karguya* benzer özellikleri olan süngü kelimesi de yer almaktadır ve mızrak manasında kullanılmıştır (DLT I 441). Savaşta saldırma, süngü dürtme ve çarpmak, süngüleşmek manalarında olmak üzere de "süngüle-" (DLT III 405) ve "süngüş-" (DLT III 365) kelimeleri kullanılmıştır. Süngünün ucundaki demire "başak" (DLT III 377), süngüye başak takmaya "süngü başakla-" (DLT II 264), başağı takılmış süngüye ise "başaklığ süngü" (DLT I 497) adı verilmektedir. Oklara da takılan yassı "başak"a ise "yasıç" adı verilmektedir (DLT III 8). *Dîvân*'nın kelime hazinesinde yer alan silah ve türevlerinin isimleri Türklerin günlük hayatlarının en önemli yerine silahı yerleştirdiklerini düşündürmektedir. *Kargu* kelimesi ise *Dîvân*'da iki yerde geçmektedir. *Kargu*: Dağların yüksek yerlerine ucu sivri şekilde inşa edilmiş yapıdır. Tehlike anında üzerinde ateş yakılarak insanları uyarmak amacıyla kullanılır (DLT I 426). *Karguy*: Dağların Tepelerinde düşmanların baskınlarını haber vermek amacıyla inşa edilmiş yapılar (DLT III 241).

Kutadgu Bilig'de süngü kelimesi bir defa geçmektedir (KB b. 2376). Bunun yanında bir de "sıta" (KB b. 77, 3840, 4892) kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimenin, ne *Kutadgu Bilig*'le aynı dönemde ve aynı kültür muhitinde yazılmış olan *Dîvân*'da ne de *Kutadgu Bilig*'den önceki veya sonraki kaynaklarda geçmemesi dikkat çekicidir. Örneklerde görüldüğü gibi milletin silah anlayışı ve geleneği kesintisiz olarak devam etmektedir. Toplumun hükümdar, lider, komutan gibi üst düzeydeki kadrolarına hitap eden bu eserler dışında, toplumun yönetilen bölümlerine hitap eden yine toplumun içinden çıkmış halk hikâyeleri, halk şiiri de silah konusunu güçlü ve önemli bir anlatımla işlemiştir. 13. yüzyıl Türk Edebiyatı'nın şüphesiz en seçkin eseri olan *Dede Korkut Hikâyeleri* bu konuda verilebilecek en güzel örnektir (Kafesoğlu, 2011, s. 146).

Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikâyesinde kâfirlere karşı koyan Karacık çoban:

"Başındaki tolganı ne ögersin, kâfir!

Başındaki borkümce gelmez mana,

Altmış tutam gönderüni ne ögersin murdar kâfir!

Kılıcunu ne ögersin bre kâfir!

Kızılılık degenegümce gelmez mana.” söyleyişi ile düşmanın silahlarının, yiğitliği karşısında etkisiz kalacağını anlatır (Ergin, 1964, s. 16).

Dede Korkut Kitabı'nda sünü/sümgü, *kargı*, *cıda* ve *gönder* kelimelerinin birlikte kullanıldığı dikkati çekmektedir. “Sünü” kelimesi on sekiz, “kargı” on altı, “cıda” on iki ve “gönder” dokuz yerde kullanılmaktadır. Eserde anlatılan birçok savaşta *kargı* ve sümgü silahlarının kullanıldığı görülmektedir. Bazı hikâyelerde de savaşa hazır olmanın veya savaşa katılmanın bir nişanı olarak “sümgünün ele alınması” gösterilmiştir. Dolayısıyla bu silahların Türkler arasında çok yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'ndan bazı örnekler: *Sünü ile kırışmak*: Sümgü ile savaşmak, döğüşmek. “Kargu talı sünüleri ile kırışdılar.” (DKK 98)³, *Sümgü sançmak*: Sümgü saplamak. “Uruz gin yakadan sünüsin sançdı turdı.” (DKK 51), “Kargu cıda oynadanlar ildüremedi.” (DKK 87), “Kendü dahi için tutdı geyindi; sünüsin eline aldı.” (DKK 75), “Kargu dillü öz sünümi kapdum, karşulayu ol ere vardum.” (DKK 82).

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan bazı ifadelerden, bu silahların özellikleri ve kullanım şekilleri hakkında da ipuçlarına rastlanmaktadır. Sümgü silahının hakkında “Uruz gin yakadan sünüsin sançdı turdı.” (DKK 51) cümlesinden, sümgü silahının savaşan erlerin birbirlerine yaklaştığı anda vücutlarını yaralamak, deşmek amacıyla birbirlerine sapladıkları “sançmak” yani saplamak, batırmak, mızraklamak amacıyla kullanıldığı “Kargu dillü öz sünümi kapdum.” (DKK 82) ifadesinden ucu *kargı* ucu gibi olan kıymetli sümgülerin olduğu; “Kargu talı sümgü” (DKK 98) ifadesinden bazı sümgülerin gövdesinin ve sapının kamış dalından yapıldığı sonuçlarına varılabilir. *Kargı*, *gönder* ve *cıdanın* da “koltuk kısarak” (DKK 83) yani, bu silahların taarruz esnasında keskin yüzü rakip askere doğru isabetlenip koltuk altına alınarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Türkçe deşmek, sokmak anlamındaki “karmak” fiilinden türetildiği bilinen *kargı* ile ilgili “kargu dillü öz sünü” (DKK 82), “kargu talı sümgü” (DKK 98), “kargı cıda oynatmak” (DKK 87) ifadelerinden *kargı* ile sümgü ve *cıda* arasında önemli bir fark olduğu yargısına varılabilir.

Harezmi-Altınordu sahası eserlerini incelediğimizde *kargu* kelimesinin bu dönemin ürünlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd* ve *Hüsrev-i Şirîn*'deki varlığından haberdar olmaktadır. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *kargu* “atmaca” manasında kullanılmıştır. (KE 77r/15)⁴ *Mu'inü'l-Mürîd* ve *Hüsrev-i Şirîn*'de *kargu* “karşılık, cevap” manasına gelir. (MM 258/3)⁵,

³ DKK: *Dede Korkut Kitabı*

⁴ KE: *Kıyasü'l-Enbiyâ*

⁵ MM: *Mu'inü'l-Mürîd*

(HŞ 4209/2) *Hüsrev-i Şirîn*'de ayrıca “değersiz, alelade” manasına da gelmektedir (HŞ 1591)⁶.

Kıpçak Türkçesi sahası eserlerini tarayan *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde *kargu* kelimesine yer verilmektedir. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde taranan eserlerde *kargu* kelimesinin bu dönemin ürünlerinden *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk* ve *El-İdrâk Haşiyesi* adlı eserlerde karşılık bulunduğunu görmekteyiz. *Kargı* kargı, kamış. *Kargu* kargı, kamış (KTS 128)⁷.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde de *kargu* Türkçenin söz varlığı içinde yerini almaktadır. Dönemi örnekleyen bazı eserler taranmış ve kelimenin bulunan anlamları sıralanmıştır. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinde *kargu*, “uç tarafı sivri ve demirli savaş aracı olan uzun sopa, mızrak” anlamında kullanılmıştır:

Elleridir kınalı hem karavaşları tapulu

Kargu gibi uzun boylu gül yüzlü hatunlar yatur (RN 225)⁸

Kadı Burhanettin Divanı'nda *kargu* kelimesi, ucu sivri ve demirli savaş aracı olan uzun sopa, mızrak anlamında kullanılmıştır:

Bir serv-i revân nirde biterse boyun için

Kargu gibi yüz yirde bilinde kemer vardur (KBD 844/4)⁹

Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü'nde *kargu* kargı, mızrak anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (EATS 423)¹⁰.

Çağatay Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan *Abuşka Lugatı*'nda da *kargu* kelimesi yer almaktadır. *Bedâiyü'l-vasat*'da *garav*, *kargu* anlamında kullanılmıştır ve kamış anlamına gelmektedir:

Ger Nevayî kilki dikil kilki şeker-riz imes

Ayl kılma bir dik olmuş ni şeker birle garav (AL 529)¹¹

“Başkasının kalemi, Nevayî'nin kalemi gibi tatlı değildir. Ayıplama, şeker kamışı ile adî kamış bir olmaz.”

Türk toplumunda *Dede Korkut Hikâyeleri* ile ilk belgelerini verdiğimiz din-silah kavramlarının beraberliği 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Miğfer, zırh, kalkan,

⁶ HŞ: *Hüsrev-i Şirîn*

⁷ KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*

⁸ RN: *Risâletü'n-Nushiyye*

⁹ KBD: *Kadı Burhanettin Divanı*

¹⁰ EATS: *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*

¹¹ AL: *Abuşka Lugatı*

kolçak gibi savunma silahları ile kılıç, yatağan, hançer ve bazı ateşli silahlar üzerindeki ayetler, 1908 yılında subaylara verilen meçlerin bir yüzünde bulunan “la ilâhe illallah, Allah'tan başka ilah yoktur.” veya “Allah bizimledir” yazıları bu kanaati doğrulamaktadır. Bu durum atasözleri ve yeminlerde de aynen devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Galata halkı için yayınladığı *Amannâme* af fermanında yemin ederken kutsal bildiği varlıklar arasında kılıcını da saymaktadır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi silah kavramının Osmanlı döneminde de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tarihin başlangıcından beri; savaş, mücadele ve dolayısıyla silahla ayrılmaz bir bütünlüğü olan Türk insanı, silahı güzel sanatlarda, orduda ve devlet teşkilatında Orta Asya geleneğine uygun olarak işlemiştir. Yeniçeri ordusunun kuruluşundan sonra, Yeniçeri orta işaretlerinden ve flamalarından birçoğunda sembol olarak stilize edilmiş kılıç, zülfikâr, top, tüfek, balta, ok ve yayı görülmektedir. Bugün İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunan ve Barbaros Hayrettin Paşa'ya ait olduğu söylenen bayrakta yeşil zemin üzerine dikey durumda bir zülfikâr kılıcı bulunmaktadır. 1826'da Batılı anlamda ordu teşkilatına geçildikten sonra bu kez de subay ve erlerin palaska, kılıç askısı ve manevra kemerleri üzerinde, madalya ve nişanlarda yine silah teması işlenmiştir. II. Abdülhamit zamanında kabul edilen çok anlamlı devlet arması; bir buket çiçekle sembolize ettiği barışın yanı sıra, devlet sembolü olan oval kartuş çevresini silahlarla süslemiştir. Bu arma, dönemin bütün alay ve sancaklarında devlet tarafından yaptırılan sivil ve askerî yapılarda, savaş madalyalarında ve devlet basımevi tarafından basılan kitapların cilt veya iç kapaklarında, çeşitli silahların süslemelerinde sıkça kullanılmıştır (Eralp, 1993, s. 24).

Kendisinden önceki toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı Türk toplumunda da silah; kişiyle beraberliğini, bir yandan kişinin övünç ve güvence kaynağı olarak diğer yandan da hayat felsefesinden atasözlerine, hikâye ve masallarına, dua, beddua, ağıt, halk edebiyatı ve destanlarına kısaca her yönü ile edebiyatına girerek devam ettirmiş ve bunlar günümüze kadar gelmiştir. Halen yaşayan atasözleri ve deyimlerinden birçoğunda silah hakkında öğütleme unsurları göze çarpmaktadır.

Vatan, millet, yiğitlik ve kahramanlık konularını işleyen Anadolu'nun her yöresindeki halk türkülerinde, halk şairlerinin tarihî olayları belirleyen deyişlerinde yine silah motifi işlenmiştir. Halk türkülerinden Erzurum Köroğlu solağında:

“Kargının ucunu salla,

Etme düşmana eyvallah”

Sivas Köroğlu yiğitlemesinde:

“Bir yiğit cidasın (Kargısını) almış eline
Serini koymuştur yiğit yoluna,
Kalkan paralana, zırhlar deline,
Kanlı gömlek koçyiğide don olur” (Eralp, 1993, s. 27).

Osmanlı yönetimine karşı çıkan Gaziantep'e yerleştirilmiş Türkmen aşiretleri Şüdde Oğlu adlı birinin çevresinde toplanırlar. Üzerlerine gönderilen Süleyman Paşa'ya bu isyancıyı Gaziantep halk şairi Kul Mustafa şöyle tanıtır:

“Şüdde oğlu demir don giyer çıkar,
Mızrağı davudî zırhları söker” (Eralp, 1993, s. 28)

19. yüzyılla birlikte başlayan Batı tesirindeki Türk Edebiyatı'nda da silah konusu aynı coşku ile işlenmiştir. Namık Kemal *Vatan Mersiyesi*'nde:

“Böyle masum olanın kabri kılıçla açılır,
Kabrin üstündeki taştan bile kanlar saçılır,
Böyle kanlar boşalırken, ne yürekle kaçılır,
Vatanın bağına düşman dayamış hançerini,
Yoğmuş kurtaracak bahtı kara mâderini”

Tevfik Fikret *Tarih-i Kadîm*'de :

“Sonra hunîn vesait-i tahrip,
Mızrak, yay, kılıç, topuz, balta,
Mancınık, top, sapan, tüfek
Ve sonra

Sonra artık alay alay üserâ” (Kocatürk, 1966, s. 52) anlatımları ile şiirlerinde silaha yer vermişlerdir.

Edebiyat sahasından çıkıp günlük hayata baktığımızda ise silahın güç, kuvvet ve yiğitlik sembolü olarak kişi ve yer isimlerinde, yapım yeri ve yapımçı ustaların hatırasını yaşatmak üzere semt, mahalle ve sokak isimlerinde de yer aldığını görmekteyiz. Şahıslarda genellikle isim olarak Kılıç, Mızrak, Teber; aile adı olarak Tüfekçizâde, Topçuoğlu, Kocatopçu, Karakılıç, Akkılıç, Okçuoğlu, Baltacı gibi nitelik belirten isimler kullanılmıştır. Yer isimlerinde Kılıçlı, Baltalı, Oklu, Kılıçhane Sokağı, Tüfekhane Sokağı, Okçu Musa Sokağı gibi araştırmalarla çoğaltılabilecek birçok örnek bulunabilir.

Türkçenin Çeşitli Sözlüklerinde *Kargu*

Türkçenin çeşitli sözlüklerinde yer alan *kargı/kargu* kelimesinin bazı anlamları aşağıda sıralanmıştır.

Wilhelm Radloff'un "Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte" adlı eserinde: *Karğı/karğu* Osm. (Ozman-Török Nekpöltesi Ignacz Kunos) Boru, küçük mızrak, cirit. Karğı sançmak: Mızrakla bıçaklamak. (VWTD I/194)¹²

Sir Gerard Clauson'un "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish": *Karğu* Baskın uyarıları vermek için tepesinde işaret feneri olan bir gözetleme kulesidir. (EDPT 653)¹³

Andreas Tietze'nin "Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (K-L)": *Karğı/karğu* Kalın bir hacme sahip kamış; iri balıkları avlamak amacıyla kullanılan metal kanca. (TETTL 137)¹⁴

"Etymological Dictionary of the Altaic Languages": KW 177. Mong. > Evk. kargi, Man. çargi etc. (TMC 1, 381, Doerfer MT 103, Rozycki 102); > Yak. xargi 'gözetleme kulesi' (EDAL 767)¹⁵

Sevortyan'ın "Êtimologiçeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov" adlı eserinde: *Kargı* Mızrak. (ESTJ K/305, 306)

Sevan Nişanyan'ın "Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi'nde": *Karğı* [ETÜ: Kaş 1073] karğu, kargu "Dağlara yapılan minareye benzer yapı. Yaklaşan düşmanı haber vermek için bunun üzerinde ateş yakılır." [K. Tü: İdr 1312]. (NSÇTE 444)¹⁶

Redhause'un *İngilizce Türkçe Lugat* adlı eserinde: *Kharghi* Mızrak. (İTL 305)¹⁷

Yudahin'in *Kırgız Sözlüğü* adlı eserinde: *Karğı* Boyunluk tasma. (KS 408)¹⁸

Kamus-ı Fransevî'de: *Qarghy* Lance (Mızrak). (KF 794)¹⁹

Kamus-ı Türki'de: قارغى Ucu demirli hafif gönder, uzun mızrak, rumh, nize. (KT 1023)²⁰

Lehçe-i Osmanî'de: قارغى Ucu demirli hafif gönder, uzun mızrak, nize. Türkide süngü. Kargı sancmak, kargı oyanamak. (LO 599)²¹

¹² VWTD: *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte*

¹³ EDPT: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*

¹⁴ TETTL: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*

¹⁵ EDAL: *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*

¹⁶ NSÇTE: *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*

¹⁷ İTL: *İngilizce Türkçe Lugat*

¹⁸ KS: *Kırgız Sözlüğü*

¹⁹ KF: *Kamus-ı Fransevî*

²⁰ KT: *Kamus-ı Türki*

Resimli Kamus-ı Osmanî'de: قارغى Ucundaki demiri kasatura şeklinde olan bir nevi uzunca mızrak, rumh, nize. (RKO 760)²²

Yeni Tarama Sözlüğü'nde: *Kargu* [kargı] Kamış, kalın kamış. manasında kullanılır. (YTS 139)²³

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde: *Kargı* (I) [karğı] Kamış. *kargı* (II) [kargılık (II)] Deriden yapılmış bir çeşit fişeklik. *Kargı* (III) [kargu] 1. İri balıkları tutmak için kullanılan metal kanca. (Çkl.) 2. Dokuma aygıtında ipliklerin yolunu açan araç. (Sarıyer- İst.) (THADS 2659)²⁴

Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde: Far. *karğî* “kargı, kamış”. Mac. *kóró* “kuru, gevşemiş; kamış, düdük kaval veya kaval yapılan bitki”. Bul. *gárgiya kargíya* “kargı, kamış; mızrak; araba oku”; *kargınlık, kırgılık* “bir kemerin üzerine takılan kemer, fişeklik, bellik, fişek belligi”. Srp. *gárgija, kárgija, hárgiya* “bir çeşit saz, kargı, mızrak; ateşli silahlara barut doldurmakta kullanılan çubuk”. Arn. *kargi, gargi, gargji, gergji* “kargı, mızrak, süngü”; *gargjis* “süngülemek; mızrak atmak” şeklindedir. (TVS 449-450)²⁵

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde Türk Lehçelerindeki *kargu* kelimesinin farklı şekilleri yer almaktadır: Türkiye Türkçesi *kargı*, Azerbaycan Türkçesi *garğı, gamış*, Başkurt Türkçesi *kamış*, Kazak Türkçesi *kurak*, Kırgız Türkçesi *kamış*, Özbek Türkçesi *kamiş*, Tatar Türkçesi *kamiş*, Türkmen Türkçesi *garğı (kamış)*, Uygur Türkçesi *komuş*, Rusça *trostnik*. (KTLS 440-441)²⁶

Sonuç

Kargu, mızrak veya süngünün İslami dönemde ve öncesinde Türkler tarafından savaşlarda sıkça kullanıldığı görülmektedir. Hatta İslami dönem ve sonrasında bu dürtücü silahların yapı ve teknik özelliklerinin geliştiği dolayısıyla da işlevlerinin de arttığı gözlenmektedir. Çalışmada konu aldığımız farklı adlandırmaların bu silahlarda meydana gelen teknik ve işlevsel özelliklerin gelişmesinden ve silahlara çeşitli aparatlar eklenmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca İslâmiyet öncesi dönemlerde kullanılan silahın Türklerin sosyal hayatındaki yerinin daha görünür olduğunu bu devirdeki örneklerden anlamaktayız.

²¹ LO: *Lehçe-i Osmanî*

²² RKO: *Resimli Kamus-ı Osmanî*

²³ YTS: *Yeni Tarama Sözlüğü*

²⁴ THADS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*

²⁵ TVS: *Türkçe Verintiler Sözlüğü*

²⁶ KTLS: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*

Kargu kelimesi Eski Türkçe döneminden itibaren dağ tepelerinde düşmanı gözetlemek için yapılan uca doğru sivrileşen ve üstünde ateş yakılan kule, kabarcık ve Selenge Irmağı manalarıyla dönemin metinlerinde yer almaktadır. İslamiyet'in kabulünden sonra yazılan metinlerde *kargu* kelimesi gözetleme kulesi manasıyla metinlerde devam etse de; “ucu sivri ve demirli savaş aracı olan uzun sopa, mızrak” manalarında da dönemin metinlerinde yer almaktadır. Aynı zamanda *kargu* kelimesinin ses değişimi ile yer yer *kargı* şeklini aldığı ve dönemin metinlerinde *kargı* şekliyle de yazılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Eski Türkçe döneminden başlayarak yazılan çeşitli Türkçe sözlükler incelendiğinde *kargu* kelimesinin Türk lehçeleriyle sınırlı kalmadığı Türkçe ile komşu olan diğer dillere de geçtiği, Anadolu ve Rumeli ağzlarında da “gövdesi beş-altı metre yüksekliğe erişebilen çok yıllık bir bitki, kamış, saz; dalyanlarda büyük balıklar için kullanılan demir kanca” gibi farklı anlamlarda yaşandığı görülmektedir. Yapılan metin araştırmaları sonucunda savunma sanayisi ürünlerinden döner kanatlı vurucu insansız hava aracı olan *kargu* ve varyantlarının Türkçenin söz varlığı içindeki tarihî yeri; delici, dürtücü silah olarak kullanılan *kargu* ve benzerlerinin Türklerin sosyal hayatındaki kapladığı kültürel alan tespit edilmiştir. Buna benzer hedef kelimelerin Türkçenin tarihî seyri içinde araştırılması; Türk dilinin söz varlığının gösterilmesi, Türkçe bilim terimlerinin yapılması ve bu terimlerin gelecek kuşaklara aktarılması açılarından önemlidir.

Kaynakça

- Arat, R. (1991). *Kutadgu Bilig I: Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Nâşirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabğuzî Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamberlik kıssaları)*, I: Giriş-metin-tıpkıbasım, II. dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lugatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (1943). *Dîvânü Lûgat-it-Türk tercümesi indeks*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baştav, Ş. (1964). Eski Türklerde harp tekniği. *TKAE Türk Kültürü Mecmuası*, (7), 61-75.
- Baştav, Ş. (2002). Avrupa Hunları. *Türkler içinde* (s. 882). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni tarama sözlüğü* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Eralp, N. (1993). *Tarih boyunca Türk toplumunda silah kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan silahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A., B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin divanı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ergin, M. (2021). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin grameri*, (M. Akalın, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1965). *Yunus Emre risâlat al-nushiyya ve divan*. İstanbul: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hudyakov, Y. S. (2002). Eski Türklerde silah. *Türkler içinde* (C 3, s. 471-472). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2011). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin, dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kocatürk, V. M. (1966) *Namık Kemal'in şiirleri*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Nişanyan, S. (2022). *Nişanyan sözlük: Çağdaş Türkçenin etimolojisi*. İstanbul: Liberus Yayınları.
- Orkun, H. N. (1950). Eski Türkler nasıl yemin ederlerdi? *Resimli Tarih Mecmuası*, 1, 349-350.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Radloff, W. (1893). *Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte*. St. Petersburg.
- Rásonyi, L. (1993) *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Redhouse, J., W. (1987). *A Turkish and English lexicon*. Beirut: Libraire du Liban.
- Sami, Ş. (H 1317). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Sami, Ş. (H 1318). *Kamus-ı Fransevî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sertkaya, O., F. (2018). *Kelime dağarcığımızdan etimoloji araştırmaları*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Sevortyan, Ê. V. (1974). *Êtimologiçeskij slovar' Tjurkskix jazykov*. Moskva: Akademija Nauk SSSR Institut Jazykoznanija.
- Seydi, A. (H 1324). *Resimli Kamus-ı Osmanî*. İstanbul: Matbaa-i Kütüphane-i Cihan.
- Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, (2003). *Etymological dictionary of the altaic languages*. Boston: Brill.
- Sümer, F. (1951). Oğuz Han ve destanı. *Resimli Tarih Mecmuası*, 2, 897.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.

- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S., Zülfikar, H., ve Ata, A. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, uşmağlarının açık yolu (Cennetlerin açık yolu), Maḥmûd bin Alî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati (K-L)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Tarih Kurumu. (1975). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü VIII (K)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Vefik, A. (1293). *Lehce-i Osmânî*. İstanbul: Tabhane-i Amire Matbaası.
- Yudahin, K. K. (1945), *Kırgız sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.